

Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd

Kjell Lundquist

BEGREPPET TRÄDGÅRD¹, liksom sammansättningar med trädgård-, förekommer i ett stort antal ord och uttryck kopplade till såväl forskning och undervisning vid Institutionerna för landskapsplanering Alnarp/Ultuna vid SLU, som till den praktiska verksamheten för projekterande landskapsarkitekter. Få begrepp inom landskapsarkitekturens yrkesområden har egentligen varit och är mer centrala eller har en större spridning.² Likväl syns det mig som om användningen av begreppet trädgård, liksom av andra närstående yrkesbegrepp, ofta är oreflekterad inom landskapsarkitektkåren, framförallt sett i ett historiskt perspektiv.

Landskapsarkitektutbildningen inrättades vid dåvarande Lantbruks-högskolan 1971.³ Examensbenämningen *landskapsarkitekt* erhöles först

Medan begreppet trä(d)gård (fornsvenska: *trægarper*) under den svenska medeltiden och renässansen företrädesvis avsåg en inhägnad gård med träd (oftast fruktträd), använder vi idag trädgårdsbegreppet i en mycket vidare betydelse, från att beteckna små kryddträdgårdar till att beskriva trädgårdslika landskap. Begreppet trädgård övertog på 15–1600-talet det gamla gård-begreppets plats i trädgårds-avseende. Örta-gården blev så småningom krydd-trädgård och träd-gården frukt-trädgård. Artikeln redovisar, beskriver och tolkar belägg för begreppet genom historien och illustrerar också glidningen i begreppets betydelse.

1976, i samband med konstituerandet av Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU).⁴ Redan fyrtio år tidigare, 1933, hade emellertid Trädgårdsinstitutet inrättats på Alnarp, för att befrämja den högre utbildningen inom trädgårdsodling och trädgårdsanläggning. Den högre trädgårdskursen hade två linjer, allmän trädgårdsodling och trädgårdsanläggning. Utbildningen i trädgårdsanläggning var gemensam med trädgårdsodling i elva grundläggande ämnen, medan blott fyra vara speci-fika.⁵ Ungefär samtidigt, 1938, inrättades Statens trädgårdsförsök på Alnarp.

År 1961 konstituerades hortonom-utbildningen.⁶ 1964:års trädgårds-undervisningskommitté föreslog där-efter att en trädgårdshögskola skulle inrättas vid Alnarp. Vid denna skulle kunna avläggas både *hortonomexamen* och *trädgårdsarkitektexamen*. I en efter-

Figur 2. "Trädgården har kommit att bli en drömfabrik av särskilt slag: en plats i rummet där man samlar och koncentrerar det angenäma och begärliga ... och dit man förlägger de bästa, ljusaste och mjällaste styckena av den knappa tid man ägde men ännu visste att använda med måttfullhet", skriver Stig Strömholm. Våräng med narcisser framför orangeriet på Adelsnäs, Östergötland. (Foto: Kjell Lundquist, maj 1992)

följande proposition konstaterades emellertid att förutsättningar för genomförande av förslaget då saknades.⁷ Den första och förra professuren i landskapsarkitektur benämndes dock "Trädgårds-konst och naturvård" och tillsattes detta år med arkitekten LAR och SAR Per Friberg.⁸

Redan 1921 hade Föreningen Sveriges Trädgårdsarkitekter (FST) bildats. Först 1967 ändrades föreningens namn till Föreningen Sveriges Trädgårds- och Landskapsarkitekter (FSTL). År 1971 bildades LAR (Landskapsarkitekternas Riksförbund).⁹ Med 1970-talets inträde börjar begreppet trädgård således sin inflytelsemässiga kräftgång både vid de högre lärosätena och inom den praktiserande kåren i landet. Inom ämnet landskapsarkitekturs historieforskning används emellertid så gott som dagligen begreppen trädgårds-

historia, trädgårdsarkitektur, trädgårds-konst, trädgårdsmästare m.fl. trädgårdsbegrepp.

Vad jag med denna korta inledning vill ha sagt är, att knappast någon inom ramen för Sveriges lantbruksuniversitetets eller åtminstone dess institutioner för landskapsplanerings verksamhet, liksom hela yrkeskåren, kan undgå att komma i nära kontakt just med begreppet trädgård. Rimligtvis bör även den moderna landskapsarkitekten¹⁰, som formger och ger trädgården eller den fysiska miljön i vidare bemärkelse dess innehåll, någorlunda väl känna till och ha brottats med det begrepp som framför många andra konstituerat förutsättningarna för yrkets framväxt och dess innehåll ur historisk synvinkel, nämligen trädgården. Detta både för att kunna utöva yrket väl och i tradition, men framförallt för att

veta varifrån hon professionellt stammar och för att medvetet kunna ta ut riktningen framåt,¹¹ "ty", som Ignatius av Loyola skriver, "det är inte att veta mycket som mättar själen och tillfredsställer den utan att känna och smaka tingen inifrån".¹²

Stig Strömholm har nyligen sammanfattat trädgårdens väsen i följande rader:

Intet annat ord sammanfattar i sig så koncentrerat och svidande obarmhärtigt insikten – när den väl inställt sig – om den ljuva tidens och det eftersträvansvärda rummets enhet och otillräcklighet som ordet *paradis*. Det är ett persiskt låneord i grekiskan. Det betyder trädgård ... Därför har trädgården kommit att bli en drömfabrik av särskilt slag: en plats i rummet där man samlar och koncentrerar det angenäma och begärliga – ofta, som så vanligt är, definierat som motsatsen till den omgivande vardagens och mödans scenbild – och dit man förlägger de bästa, ljusaste och mjällaste styckena av den knappa tid man ägde men ännu visste att använda med måttfullhet.¹³

Detta bekräftas även av något så prosaiskt som SCB:s statistik. I den stora undersökningen "Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv" har andelen personer i åldern 16–74 år som hade arbetat mer än 20 gånger i trädgården under de senaste tolv månaderna ökat från i sig uppseendeväckande 38 % (1976) till hela 44,3 % (1991). Bara tre aktiviteter hamnar ens i närheten av trädgårdsarbete i undersökningen, "gått på restaurang mer än 5 gånger under ett år" (40,7%), "läser böcker minst varje vecka" (38,5 %)

och ”vandrat i skog och mark mer än 20 gånger under ett år” (31,6 %).¹⁴ Tar vi dessa båda ”rapporter” ad notam, borde trädgårdsgestaltning vara en synnerligen allvarlig verksamhet men därigenom varken befriad från lek eller lust.

Begrepp – Företeelse

Alltför många har skrivit alltför mycket bra om ord, termer och begrepp, deras upprinnelse, utveckling och representationer, för att det här skulle kunna sammanfattas eller tillnärmelsevis rättvist kunna refereras. Förhållandet mellan de begrepp vi använder och de företeelser de representerar, uppfattar jag emellertid ytterst har djup av existentiell art. I orden, sammansättningen av orden och i språket brottas vi alla med att uttrycka ”verklighet”. Vem ser inte framför sig poetens hopplösa kamp i slipandet av sitt ordbygge för att så precist som möjligt försöka förmedla en erfarenhet? Om just språket både som begränsning och som möjlighet har K. G. Hammar upphållit sig vid under senare år. ”Går det att beskriva det gudomliga”, har han frågat, ”och vad händer om vi inte gör det?”¹⁵ ”Whereof one cannot speak, thereof one must be silent”, menar frankt Ludwig Wittgenstein i *Tractatus Logico-Philosophicus* (1992). ”Tala är silver, tiga är guld”, lär oss vidare ordspråket.

Varje icke trivialt forskningsprojekt bör inledas med en genomgång av de för projektet centrala begreppen – hur de används i olika sammanhang, och hur de kan definieras,

skriver Jerker Lundequist.¹⁶ Gott så. Jag vill hävda att en inblick i trädgårdsbegreppets historia och utveckling ut-

gör en relevant kunskap att använda i design.¹⁷ Detta har i alla fall varit min utgångspunkt. Ett odisciplinerat användande av begreppet trädgård i det historiska sammanhanget, försvarar eller omöjliggör en för forskningen nödvändig distinktion. Ett stöd för den språkliga djupdykningen ger bland många andra samhällsbyggaren José L. Ramirez i sin skrift *Om frihet* (1986), i följande rader, om än studiet här gäller begreppet ”frihet”:

Att jag ändå uppehåller mig ett slag vid språket och orden beror på ett behov av att klargöra de metodologiska utgångspunkterna för min undersökning av ’frihet’. En reflekterande analys över språket är också nödvändig för att förstå vad frihet är, då språket är det mest grundläggande band människan har i allt sitt handlande eller tänkande.¹⁸

”Om språklösheten är utbredd kommer det språk som ändå finns att upplevas som ett främmande språk”, menar Hammar. ”Mitt eget språk” är för var och en det viktigaste att nå fram till. Har jag någon ambition i det här sammanhanget är det väl att fler i professionen reflekterat kan göra begreppet trädgård till sitt.

Lundequist (1995) diskuterar utifrån Nordenstam (1975) skillnaden mellan den klassiska begreppsanalysen och begreppsanalysen i Ludwig Wittgensteins efterföljd. Enligt dessa försöker den klassiska begreppsanalysen karakterisera ett *begrepp A* (läs *trädgård*) genom att visa på de nödvändiga och tillräckliga villkoren för en korrekt användning av *termen A* (läs *trädgård*), den term genom vilken begreppet uttrycks. Mot detta ställer de Wittgensteins uppfatt-

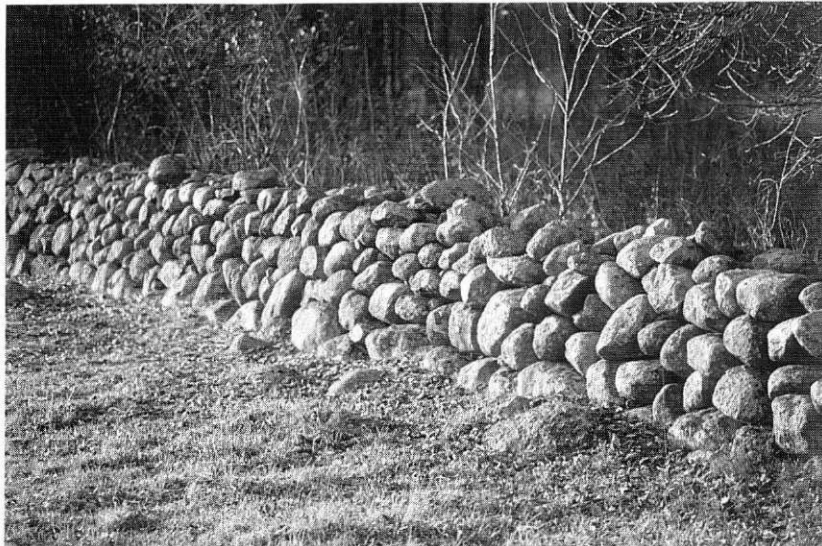
ning att de väsentliga begreppen inte kan fångas på detta sätt. Termen *A* (läs *trädgård*) bör istället karakteriseras genom att man visar på typiska fall av korrekt användning av *A* (*trädgård*). Man visar istället på de språkspel (sociala sammanhang) där *A* (*trädgård*) får en mening.¹⁹ I min genomgång av begreppet trädgård genom historien, har jag huvudsakligen låtit andra källor med tolkningsföreträderna i tiden komma till tals i definitionerna. Jag har inget eget större behov av att definiera begreppet. Med det källmaterial som åberopas betonas dock flera sociala sammanhang i vilket trädgårdsbegreppet får en (delvis förändrad eller ny) mening.

Syfte

Syftet med detta arbete har varit att redovisa och tolka belägg för trädgårdsbegreppets innebörd, utveckling och glidande betydelse under åtminstone 500 år, samt att utifrån dessa belägg fundera över både trädgårdens och begreppet trädgårds överlevnadskraft. Uppsatsen har, vilket rubriken antyder, inga anspråk på fullständighet, men väl på en viss klarhet visavi huvudbegreppet. Jag vill ännu en gång understryka att diskursen gäller begreppet trädgård och inte trädgården som företeelse.

Metod

Arbetet är historisk-källkritiskt och bygger på dokumentärt material. Källmaterialet utgörs i första hand av *ordböcker*²⁰ – Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) liksom bearbetningar över medeltidsspråket, fr.o.m. 1500-talet behandlas originalmaterial – samt *excerpter* ur Svenska Akademiens Ord-

Figur 3. "Let us, then, begin by defining what a garden is, and what it ought to be. It is a piece of ground fenced of from cattle, and appropriated to the use and pleasure of man: it is, or ought to be, cultivated", skrev Humphey Repton 1816. "... indeed, from an etymological point of view the garden defines itself by its fence". (Foto: Kjell Lundquist, nov 1983)

boksredaktions samling (SAOBArkiv). Litteratur inom ämnet *trädgårdshistoria* har utgjort ett nödvändigt komplement. Definitionerna är i första hand lexikaliska, de beskriver begreppet trädgårds betydelse och representation i för tiden gällande språkbruk.

Arbeten som mer än blott schematiskt och sammanfattande behandlar trädgårdsbegreppens etymologi är få. Hans Aage Paludans korta men komprimerade uppsats "Om Gaard og Have i de Nordiske Sprog" ur *Havekunst* 1925 förtjänas dock att lyftas fram, liksom Anne van Erp-Houtepens lika korta men intensiva och mycket klarläggande artikel "The etymological origin of the garden" i *Journal of Garden History* 1986.

Typografiskt har begreppet trädgård, m.fl. diskuterade begrepp, särskiljts från företeelsen trädgård i artikeln

genom kursiveringar av det förra, i de fall där ett förtydligande krävts.

Begreppet trädgård

Let us, then, begin by defining what a garden is, and what it ought to be. It is a piece of ground fenced of from cattle, and appropriated to the use and pleasure of man: it is, or ought to be, cultivated.

(Humphey Repton 1816, *Fragments on Landscape Gardening and Architecture*)

"A garden then is fenced and cultivated", skriver Anne van Erp-Houtepen.

This is entirely in accordance with the description we find in dictionaries which tell us that a garden is an enclosure, cultivated in some way. And indeed, from an etymological point of view the garden defines itself by its fence.²¹

MEDELTIDEN

Begreppet trädgård är gammalt. Det återfinns i sin fornsvenska stavning (trægarper/trægarper/trægardher) i flera av våra medeltida landskapslagar såsom Västgötalagen²², Upplandslagen (stadfäst 1296 av Birger Magnusson) och Södermannalagen (stadfäst 1327 av Magnus Erikssons förmyndarstyrelse), redigerade omkring år 1300, liksom i Magnus Erikssons landslag, den svenska rikslagstiftningen från mitten av 1300-talet.²³ Under 1300-talet upphörde för övrigt runorna att vara vardagsskriften och latinskriften tog över, sedan kyrkans inflytande ökat och kyrkan tagit på sig ansvaret för skolorna.²⁴

Beläggen från 1400-talet i andra handskrifter, kyrkliga såväl som profana, är både flera och innehållsmässigt informativa. Så kan vi t. ex. i *Codex Bildstenianus* från omkring 1420–50 på karakteristisk medeltidssvenska läsa att "lyste pylatum til äple, som han saa waxa jnnan nästa trä gardhe"²⁵, vilket belägger frukten i trädgården. I *Den Heliga Birgittas uppenbarelser*, i en handskrift från 1400–25, adderas t.o.m. en skönhetsaspekt på fruktträden i det hon skriver

vm al the godho träin ophiöggins hwa inginge tha j yrtagardhin älla trægardhin ok vm al fructsamlico träin oprifwins mz rotom tha syntis trægardhin mykyt fwl.²⁶

Men – det som skulle slås fast var hur begreppet trädgård definierades under medeltiden. Söderwall ger i sin klassiska *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket* (1884–1918) följande definition: "trägarper = inhägnad inom vilken fruktträd äro planterade, trädgård".

I denna ordboks supplement och revidering från 1953–73 av språkforskarna Karl Gustav Ljunggren och Elias Wessén görs inget tillägg till denna definition.²⁷

För en förståelse av trädgårdsbegreppets transformation över tiden, kan ett studium knappast begränsas till begreppet trädgård. ”Trädgårds-företeelser” rymdes under denna tid under ett flertal andra välkända begrepp med efterleden -gård (-garper). I våra medeltidslagar återfinns vi *bigarper* (bigård), *humblagarper* (humlegård), *kalgarper* (kålgård) och *yrtagarper* (örtagård, trädgård, egentligt och bildligt).²⁸ Från Söderwall (1884–1918/1953–73) kan vi komplettera med *apaldagardher/äplegardher* (apelgård, trädgård), *diura gardher* (djurgård, inhägnad mark där jaktbart vilt underhålles), *gräsgardher* (örtagård, trädgård, gräsbevuxen inhägnad), *krydda gardher* (kryddgård, örtagård), *rosengardher* (rosengård, blomsterträdgård), *rudho damber* (ruddamm).²⁹

Förvirringen inför en kommande begreppsanalys ligger här redan i sin linda. Det skulle vara lätt att instämma med örtaboksförfattaren Hieronymus Bock (1498–1554), när han 1530 skrev att ”hier sieht man, das viel Namen auch viel Irrung bringen”. Noterbart är att vi i de medeltida källorna ännu inte noterar något belägg för begreppet lustgård.

Den ”gemensamma nämnaren” i medeltidens trädgårdsföreteelser är begreppet och efterleden -gård (i fornsvenskan *-garper* eller *-gardher*). Begreppet gård har i medeltidssvenskan fyra definierade grupper av betydelser, i nusvenskan åtta.³⁰ Med gård avses i medeltidsspråket förutom 1) gårdsgård/stängsel/hägnad, 3) gårdsplats med

omgivande byggnader/gård/boning/hem, 4) hof/en konungs eller annan förnäm persons boning/en sådans följe eller omgivning/hird/i konungens omedelbara tjänst varande stridsman också just 2) en inhägnad plats/trädgård. Den senare betydelsen är belagd i den tidigare nämnda *Codex Bildstenianus*.³¹

Begreppet gård (garper) har en vidsträckt europeisk förgrening. ”When we dig up the garden for its etymological roots we find Indo-European *gher* ‘fence’ and *ghort* ‘enclosure’”, skriver van Erp-Houtepen.³² Avledningar finns i grekiskan, *χορτος*, i latinet, *hortus* (trädgård) och *cohors* (gårdspan) och i spanskan, *huerto*. I modern grekiska finns *kurta*, i latinskt folkspråk *gardinum*, föregående italienskans *giardino*, spanskans och franskans *jardin*, normandiskans *gardin* vilket i sin tur är källan till medeltidsengelskans *gardyne* och den moderna engelskans *garden* och *yard*. I holländskans har *-gaard* samma innebörd, t. ex. *boomgaard* (fruktträdgård), i tyskan finns *Garten*, stammande från det germanska *garDa-/garDi-*, på äldre frisiska *garda* och i modern frisiska *gernier*. Ett engelskt dialektalord, *garth* (gård, paddock öppen plats i kloster) går tillbaka på samma stam. Det känner nära släktskap med det fornnorska *garthr*, danskans *gaard* och isländskans *garDr*. Nära släktskap kan också skönjas i de slaviska språken, i det gammalslaviska *gradú* och i ryskans *gorod* (ursprungligen gårde, nu stad) och *ogorod* (köksträdgård), i bulgariska finns samma begreppspar, *gradina* (trädgård) och *grad* (stad). Listan kan utökas avsevärt.³³

Den medeltida trädgården kan med stöd i ovanstående snarast betraktas

som en av samtidens möjliga trädgårdsföreteelser, en träd-trädgård skulle man kunna säga. Den utgjorde en bland flera olika möjliga gårdar med ett ”trädgårdsliknande” innehåll. Trädgården utgör under medeltiden med andra ord en delmängd av begreppet gård, ett förhållande som idag, språkligt sett, inte äger någon motsvarighet.

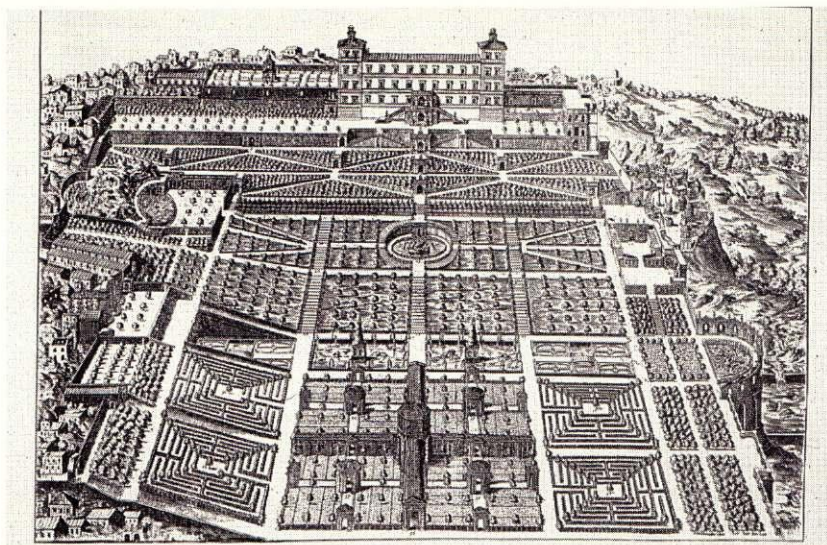
I konung Kristoffers omarbetade version av Magnus Erikssons allmänna landslag från 1442, möter oss igen både trädgården som begrepp men, vilket bl.a. Sten Karling (1931) redovisat, också medeltidens olika typer av trädgårdar.

I lagarna identifieras, såväl till begrepp som innehåll, följande struktur: *trä(d)gården* (fruktträd), *örtagården* (krydd- och läkeväxter, blommor), *kålgården* (kål, ärtor, bönor m.fl. köksväxter) och *humlegården*. Vill vi betrakta *ruddammen* som ett trädgårdselement så hör denna också hit.³⁴

1500-TALET

Omkring 1440 ”uppfann” Johann Gutenberg i Mainz boktryckarkonsten, i det att han löste problemet med att tillverka mängder av exakt likadana bokstavstyper av bly. Tekniken spred sig snabbt norrut. 1475 kom tryckpressen till Lübeck och med Johann Snell kom tekniken via Danmark till Stockholm på 1480-talet. 1526 inrättade Gustav Vasa ett kungligt tryckeri i Stockholm. Förutom i huvudstaden fanns också tidiga tryckerier i bl.a. Vadstena, Mariefred, Söderköping och Uppsala.³⁵

Förutom Bibeln och kyrklig litteratur trycktes också ordböcker (lexika). Redan från 1500-talet har vi tryckta begreppsbelägg på trädgårdsområdet

Figur 4. Välkänd gravyr av Etienne Duperac 1573 av Villa d'Este i Tivoli utanför Rom, skapad av Pirro Ligorio kring 1550, innehållande den italienska renässansens alla trädgårdsföreteelser och uttryck.

att tillgå. Självfallet saknas inte heller belägg i mängd i det handskrivna materialet. Utgångspunkten i detta arbete har dock varit att utnyttja den systematisering av begreppen från tiden som förmodas ha skett. Till grund för 1500-talets belägg ligger *Variorum rerum vocabula cum Sueca interpretatione* (1538), ett latinskt-svenskt lexikon indelat i ett flertal för tiden relevanta fackområden, *Variorum rerum vocabula cum Sueca interpretatione* (1579), d:o, samt *Synonymorum Libellus* (1587) av Elao Petri Helsingio, ett lexikon från svenska till latin och grekiska.

I de latinskt-svenska ordböckerna är tyvärr inte begreppet trädgård en möjlig ingång, inte heller utgör *trädgård* ett fackområde. I kapitlet "Officiorum ciuilium nomina" (1538) röjer sig dock både *yrtegårdz-mestare/kåseliare* (olitor) och *trädgårdz-mestare* (hortulanus) och i kapitlet "De Rure" (1538) såväl *trädgård*, *örtegård* (hortus) och *äplegård*

eller trädgård (pomarium). I kapitlet "De Arboribus" (1579) möter både *örtegård* (hortus) och *äplegård* (pomarium) men också för trädgårdskonsten nyheter som *tröyeborg* (labyrinthus) och *lusthus eller löffsaal* (pergola). Till och med uttrycket *at sola sigh i örtegården* (apricari in horto) har fått en alldeles egen rad.³⁶

I *Synonymorum Libellus* (1587) är det följande trädgårdsföreteelser som begrepp som utgör ingångar till översättning och förklaring: *diuregård* (roborarium, leporarium, theriotrophium), *kryddegård* (hortus, hortulus, viridarium), *kåålgård* (hortus oleru, locus oleribus consistus), *lustgård* (viridarium, viretum, paradisus), *roosengård* (rhodonia, rosarium, rosetum) och *trädgård* (pomarium, alias viridarium, hortus arboribus consistus).

Om medeltidens definition av begreppet trädgård var förhållandevis entydig börjar redan 1500-talets träd-

gårdsbegrepp att glida. Av ovanstående framgår att det latinska begreppet *hortus* (1538) både kunde betyda trädgård och örtegård och *pomarium* äplegård eller trädgård. Äplegården eller frukt-trädgården är fortfarande en direkt synonym till trädgården medan örtegården jämte trädgården inkluderas i samma latinska begrepp. 1579:års *Variorum rerum vocabula* frångår problemet genom att inte alls använda begreppet trädgård. Att den begreppsmässiga olikheten i de svenska begreppen inte är så definitiv framskyntar tydligt i *Synonymorum Libellus* (1587) latinska flervalalternativ. Trädgården benämns i första hand *pomarium*, men beskrivs också att vara samma sak som *viridarium*, vars korrespondens i första hand är lustgården. Med *hortus arboribus consistus* förstås enkelt en (träd)gård bestående av träd. Hur som helst är trädgårdsbegreppet helt enkla definition förlorad. Detta skall framgå än tydligare nedan.

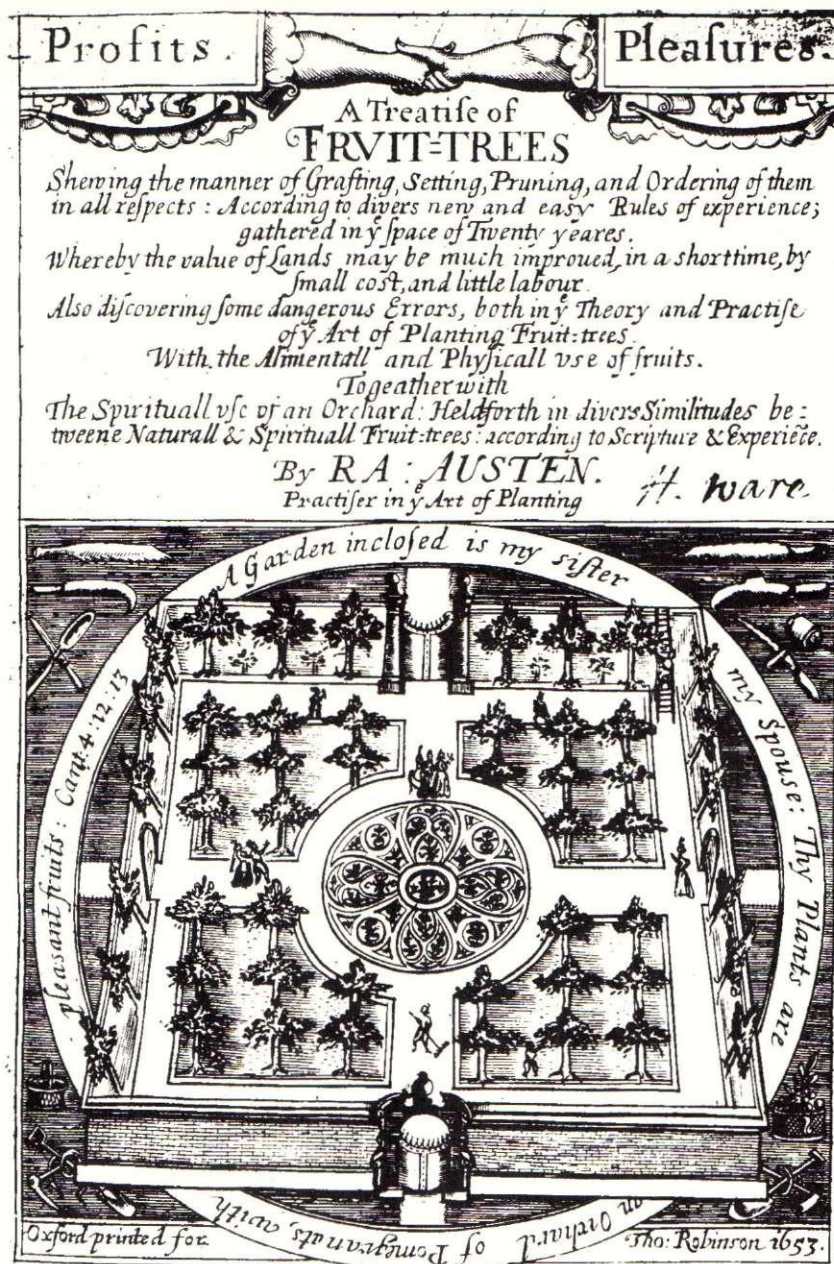
Den synbarligen största skillnaden mellan de medeltida trädgårdsbeläggen och beläggen i 1500-talets ordböcker är förstas utkristalliseringen av trädgårdsbegrepp mer exklusivt till lust – *trojeborg*, *lusthus* eller *lövsal*, *att sola sigh i örtegården* och inte minst – *lustgård*. Detta betyder nu inte nödvändigtvis att skönhet skulle ha saknats i medeltidens gårdar eller att njutning och behag var deras brukare förmenat. Professor Knut Fægri uttrycker detta på följande sätt:

Selv om munkene dyrket sine planter ut fra helt utilitaristiske beveggrunder, til mat eller medisin, må vi väl ha lov å anta at de i sine mindre trettekjære øyeblikk også har kunnet glede seg over deres skønnet.³⁷

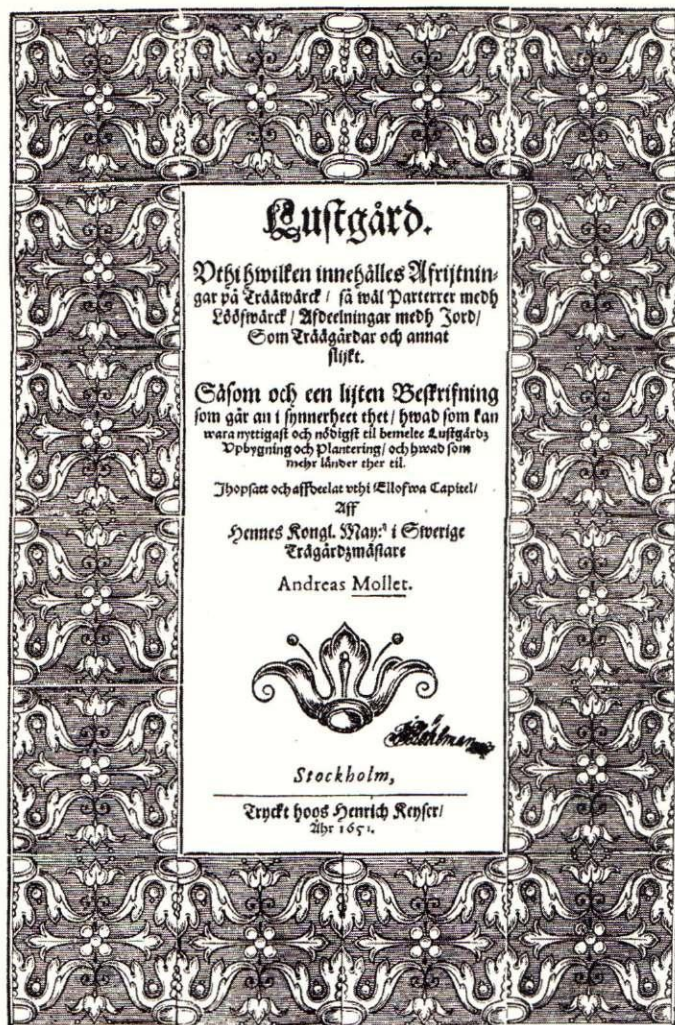
Begreppet lustgård (åsyftande lust-trädgården och inte bibelns paradiset) är också ungt i jämförelse med begreppet trädgård och tidigast belagt i en bibelöversättning från 1541. Där heter det i en vers i Höga Visan: "Tijn frucht är såsom en Lustgård aff Granatäple medh ädhla fruchter".³⁸ Lustgårdsbegreppet kan sålunda vara ungt när *Synonymorum Libellus* skrivs. Idag förklaras begreppet lustgård=lusträdgård i SAOB sålunda: "numera blott om äldre förhållande eller såsom poetisk benämning på prydnadsträdgård eller park".³⁹

Förhållandena mellan det sena 1500-talets olika trädgårdsbegrepp röjer, som ovan antytts, en utveckling inte bara av begreppen utan framförallt av trädgårdsföreteelsen i sig. Att initierat redogöra för detta ligger dock utanför denna uppsats ramar. Allan Gunnarsson påtalar i sin avhandling *Frukträden och paradiset* (1992) att det var ur trädgården (frukträdgården) som lustgården utvecklades.⁴⁰ Samma förhållande hävdar också John Harvey i sitt verk *Mediaeval Gardens* (1981) grundat på holländaren van Sypesteyns arbete om de holländska trädgårdarnas historia från början av seklet:

... the mediaeval equivalent of the later pleasure garden was the *vergier* or orchard, for taking fresh air, enjoying shade in summer and the like; and that it was often surrounded by walls, hedges and moats. We shall see later many instances of this, and it is essential to recognize at the outset that a verbal distinction is often (though not invariably) made between *pomerium*, the utilitarian orchard, and *viridarium* (also sometimes *virgultum* and *virectum*) the pleasure ground; as between *gardinum*,

Figur 5. Renässansträdgård/lustgård, baserad på cirkeln och kvadraten och vilande i korset, inspirerad och omgärdad av några verser Höga Visan: "En tillsluten lustgård är min syster, min brud, en tillsluten brunn, en förseglad källa. Såsom en park av granaträd skjuter du upp, med de ädlaste frukter, med cyperblommor och nardusplantor". (Höga Visan 4:12-13, Bibeln 1917) Försättsidan till *A Treatise of Fruittrees* av R. A. Austen, "Practiser in the Art of Planting", 1653.

Figur 6. Lustgård. Uthi hwilken innehålles Afriktningar på Trääwårck så wäl Parterrer medh Lööfwårck Afdeelningar medh Jord Som Träägårdar och annat slijkt, försättssida till André Mollets verk från 1651. Noterbart är att trädgårdarna skiljs ut från övriga trädgårdsföreteelser redan i rubriken.

a kitchen garden, and *herbarium* which was always a specialized form of garden: for medicinal herbs, or for flowers, on a limited scale and usually laid with green turf. *Hortus* or *ortus* remained a common generic word for the garden grounds of all kinds, and *ortolanus* was frequent usage for a gardener alongside *gardinarius*.⁴¹

Så har det första, men än inte irreversibla, steget tagits på vägen mot den svenska trädgårdens bodelning i lustens eller prydnadens och nyttans kategorier, samtidigt som begreppet trädgård- och just detta begrepp – å andra sidan inlett sin expansion på väg mot dagens begreppshegemoni.

1600-TALET

Den lilla historiens (trädgårdens) förutsättningar och utveckling är ofta intimt förknippad med och påverkad av den stora historien (politik och krig)

sammanfattar skogshistorikern Bo Fritzbögers introduktionen av amerikanska träd och buskar till Danmark under perioden 1800–1814, då kriget mellan England och Frankrike begränsade eller förhindrade skeppslägenheterna mellan kontinenterna.⁴² Förhållandena lär i flera avseenden ha varit motsvarande, fast ”tvärtom”, under 1600-talet för Sverige vidkommande.

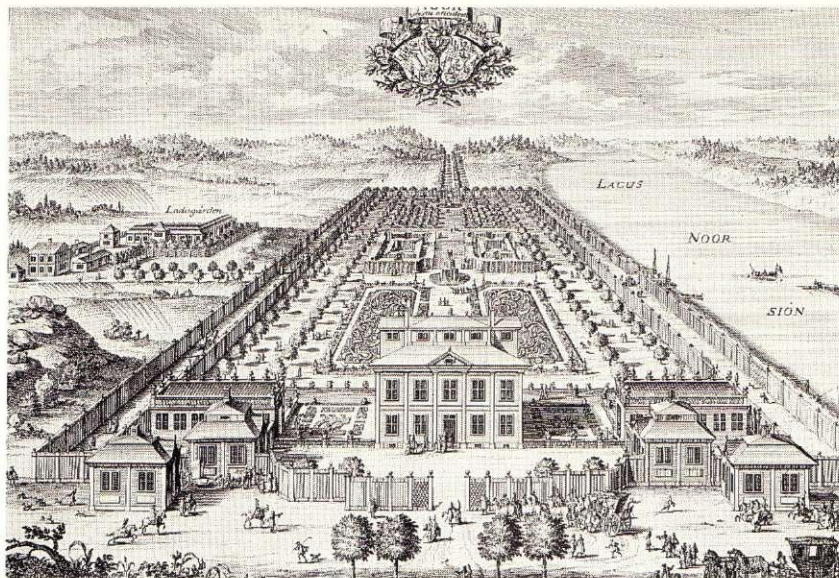
Under 1600-talet träder Stormaktsverige fram. Som en följd av kriget på kontinenten och expansionen av riket, etableras och underhålles också civila kontakter och förmedlas vidare kunskap och kultur. Så även på trädgårdens områden. Under några årtionden vid mitten av århundradet då Sverige når sin största geografiska utbredning, äger också en omfattande nybildning av storgods rum i landet. Adeln bygger och inrättar ståndsmässigt sina förlänningar. Nyttodlingens dominans bryts och på trädgårdskonstens område avancerar Sverige från ingenstans till en tätposition i Europa i mitten och slutet på seklet.⁴³

Att tillfyllest redovisa och kommentera trädgårdsbegreppen utifrån 1600-talets ordböcker eller följa själva trädgårdens utveckling utifrån dessa, har inte låtit sig göra på grund av materialets omfattning. Ett i ordbokssammanhang flitigt nyttjat verk, Jonae Petri Gothis *Dictionarium latino-sveco-germanicum* (1640) med latinskt-svenskt-tyskt, svenskt-latinskt och

tyskt-latinskt lexikon har dock anlitats som källa. Vidare ett latinskt-svenskt/svenskt-latinskt lexikon *Fasciculus dictionum in quo romana lingua vocabula...svecicè explicantur* (1677/90) och en latin-svensk-tysk-finsk ordbok *Vocabularium latino-sveco-germanico-finnonicum* (1695).

En omedelbar eller entydig uppfattning om begreppet trädgård och de andra trädgårdsbegreppen erhöles inte ur de tre ovannämnda verken. Kanske är detta betecknande för tiden. I Gothi (1640) översätts t. ex. det latinska *hortus* med samtliga tre stora svenska trädgårdsbegrepp, i nämnd ordning: örtegårdh/trägårdh/kåålgårdh. Det andra stora latinska trädgårdsbegreppet *viridarium* översätts på liknande sätt med: lustgårdh/örtegårdh/trägårdh. Tydligast i definition står *paradisus* som ”i världslig definition” översätts med en lustgårdh. Översättningen av begreppet trädgård till latin i den följande lexikala delen ger också tre begrepp: hortus, hortulus, pomarium.⁴⁴ Jämfört med 1500-talets definitioner är glidningen eller otydligheten i vad begreppet trädgård egentligen representerar påtaglig. Trädgården är inte längre entydligt en träd-trädgård, en frukt-trädgård. Trädgården må innehållsmässigt vara densamma, men är det inte längre i begreppslig betydelse. Renässansens arkitektoniska strävanden med en manifestation av ”konsten” på trädgårdens område, gör här sitt inträde.⁴⁵

I Florinus (1695) ges i det 14:e kapitlet ”De Herbis & Arboribus” ”Om Gräs, Örter och Träen” en korsvis översättningsmöjlighet mellan latin, svenska, tyska och finska. De två stora (men också de enda) latinska trädgårdsbegreppen är *hortus* och *viridarium*. Till

Figur 7. Svensk barockanläggning, Noors herrgård i Uppland, i den ”tessiska stilen” med dess så karakteristiska beståndsdelar – parterrer, boskéer och alléer, skapad av Johan Hårleman (1662–1707). Ur *Suecia antiqua et hodierna*, 1698. (LUB, Foto: UB-Media, Lund)

svenska översätts *hortus* med örtegård/trädgård och till tyska *der Garten*. På samma sätt förklaras *viridarium* med en grön lustgård/örtegård respektive *der Lustgarten*. Här är det det svenska begreppet örtegård som glider mellan lustens och nyttans kategorier. Begreppet pomarium saknas helt.

Mycket skulle kunna komplettera 1600-talets begreppsutveckling på trädgårdsområdet, liksom en jämförande redovisning av trädgårdsföreteelsen som sådan. Tryckta källor inom både hortikultur och trädgårdskonst är rikligt förekommande.⁴⁶ Detta ligger dock utanför denna uppsats ram. Vi kan dock konstatera att lustgården som begrepp fått en egen position i floran av trädgårdsbegrepp, för att bli ett av de tre viktigaste begreppen under kommande sekel. Mest bekant framstår lustgården kanske i drottning Chris-

tinans franske trädgårdsmästare André Mollets verk *Le Jardin de Plaisir* eller just *Lustgård* i den svenska upplagan från 1651. Sten Karling redogör utförligt framförallt för det elfte kapitlet ”Prydnad i lustgården”.⁴⁷ Etablerandet av trädgårdskonsten som begrepp och företeelse är viktigt att minnas om 1600-talet. Det första funna etymologiska belägget för begreppet trädgårdskonst härrör från 1611.⁴⁸ En tidig latin-svensk-tysk kalibrering ges i den handskrivna *Svensk Ordbok* av Schultze (ca 1755).⁴⁹ Ett slags vägskäl har passerats, den barocka trädgårdskonstens separation av det grönsaksnyttiga från det promenadsköna.⁵⁰

1700-TALET

Om 1700-talet är det svårt att sammanfattande diskutera. Förändringarna är

stora och revolutionerande på både trädgårdskonstens och trädgårdsodlingens områden. Gården eller trädgården som grundbegrepp räcker inte längre riktigt till. Nu blir parken och hela landskapet i både företeelse och begrepp föremål för människans både nyttoinriktade och lustfyllda uttrycksbehov.⁵¹ Att ingående diskutera trädgården i relation till prydnads/lustens och nyttans kategorier skulle vara en både spännande och angelägen uppgift. I detta sammanhang får det dock anstå. De kategoriserande begreppen som befast dikotomierna nytta och nöje finns det dock all anledning att återkomma till.

År 1773 redovisade den kungliga sekreteraren Abraham Sahlstedt i tryck sitt uppdrag att utarbeta en svensk ordbok för Kungliga Vetenskapsakademien. "Emedan Verket är det första af det slaget, som på Svenska utkommit..." , som Pehr Wargentin skrev i ett av förorden, kan det även för vår del finnas det anledning att titta närmare på *Swensk ordbok Med Latinsk Uttolkning*. Ordboken inleds med ett företal, "Til Läsaren", av författaren. Det är måhända en händelse som ser ut som en tanke att det drygt 220 år gamla första stycket adresserar sig lika väl till oss som den tidens läsare:

Swenska Språket är med andra Folkslags däruti enahanda, at wi med sammansättning af åtskilliga läten uti et ord, och sedan af åtskilliga ord uti en mening, kunne uttrycka vår tanke om de ting, som antingen falla i våra utvärtes sinnen, eller ock uti vårt förstånd föreställas. När wi nu altså wilje tale om en sak, som igenom en densamma påsatt bemärkelse, är ok

worden bekant under et wisst namn eller ord, så är naturligt wis aldeles nödigt, at wi samma namn och ord om samma sak altid behålle: aldenstund wi just därigenom kunne hwarandra förstå, och begripa hwad som säges.⁵²

I *Swensk ordbok* ... återfinner vi de nu bekanta trädgårdsbegreppen: *lustgård* (hortus amænus), *kålgård* (hortus pro brassica), *kryddgård* (hortus herbarius), *örtegård* (hortus) och förstås *trägård* (hortus). Alla trädgårdsbegreppen kopplas här till delmängder av latinets *hortus*.

Väl så intressanta som ordböckerna för begrepps bilden under 1700-talet är den rikhaltiga trädgårdslitteraturen. I denna framskymtar och manifesteras en klar tre-delning av trädgården. I den kände trädgårdsmästaren Johan Ahlrichs (ca 1682–1743) *Den svenske lust-, örte- och trä-gården, beprydd med blomster, kökskrydder och örter samt fruchtbärande træn ... jämte en noga afhandling, huru man skall rätt så, plantera...*, utgiven i Stockholm 1722, redovisas kategoriindelningen redan i titeln. Den första delen utgörs av "Lust-Gården prydd med Blomster", "Blomster-Gården" kallad i sidrubrikerna. Den andra delen är "Örte-Gården" med frö och plantor av "Köks- och Krydde-Saker", "Köks-Gården" i sidrubriken. Den tredje delen är "Trä-Gården planterad med Fruchtbärande Træn", "Trä-Gården" i sidrubriken. Blommor förklaras således vara till lust medan örterna (inkluderande alla köksväxter) är till nytta. Med träd förstås fruktträd.⁵³

I den andra och förbättrade upplagan av verket, med svärsonen Sven Brehmers "Bihang" från 1744, består

tre-delningen i titeln men med en lite annorlunda ordalydelse. Trädgården indelas nu i "Blomster- Köks- och Trägård" vilka avhandlas tillsammans med trädgårdsbruket i gemen. Svårigheten att använda begreppen stringent noteras dock i rubriken inne i boken invid första kapitlet. Rubriken "Underrättelse om Lust- Frucht- och Trägårdars plantering och skötsel" bringar i förhållande till bokens övriga distinkta tre-delning ingen klarhet, den är tvärtom förvirrande.⁵⁴

I Reinero Broocmans stora privilegieverk *En Fulständig Svensk Hus-Hålds-Bok Om Swenska Land-Hushållningen i gemen och i synnerhet*, i två delar tryckt i Norrköping 1736–36, återfinner vi i den fjärde avdelningen "Om Trädgårdsbruk", i olika kapitel beskrivet samma tre-delning i begreppen: trädgården, lustgården och köksgården. Ett stort utrymme ägnas också orangeriet och den på modet varande växthusodlingen.⁵⁵

År 1754, och i ytterligare fyra upplagor t.o.m. 1798, utkom trädgårdsmästaren och åldermannen i Stockholms trädgårdsmästareämbete Peter Lundbergs för den svenska trädgårds-skötselns så viktiga verk *Then rätta Swenska Trädgårds-Praxis, eller Kort Underrättelse huru Kiöks- Trä- Örte- och Lust-Gårdar Tillika med Orangerier och Humlegårdar böra anläggas, skiötas och conserveras*. Trädgården har här begreppsmässigt till synes blivit minst fyr-delad, vilket inte stämmer med tre-delningen i bokens kapitel genom innehållsförteckningen. Denna består.⁵⁶ Än tydligare framträder den i Lundbergs senare verk i *Den Swenska Frö-Samlaren* från 1775, i tid med Sahlstedts ordbok. Här beskrives i ett

Den
Svenske
Lust = Ört =
och
Trä = Gården.

Den Färdige
Trädgårds-
Mästaren,
Eller
Söddige Wattenstaper
för
Träd-Kiöks-Humble-
och
ORANGERIE - Gårds
Arbetare,
Allom dem til tienskt som äro Allfare ber-
af, och willia sig i sådane saker närmare
kunoge gjöra, temhat
af
G. T. Dahlman.
STOCKHOLM,
Tryckt hos BENJ. GOTTL. SCHNEIDER.
Åhr 1728.

JOHAN AHLICHS
Trädgårds-Kiötsel;
Det är,
En grundtelig underrättelse om Trädgårds-
wäsendet, eller en förbättrad
Svensk Blomster-
Köks- och Trädgård
uti fyra Böcker af handlad,
och med
SVEN BREHMERS
särliga
Bihang,
Angående en Trädgårds- Mästares
Sidermått hwarje Månad hela året igenom;
Samt
Hans Kongl. Maj:ts
Allernådigste PRIVILEGIO försedd,
Wårder nu
i
Allmen nytta
Andra gången upplagd.
S E D E S H D E M,
På egen behållnad tryckt hos LOR. LUD. GREFING,
Åhr 1744.

Den rätta
Svenska
TRÄSKÅNS-
PRAXIS,
Eller
Kort Underrättelse huru
Kiöks-Trä-Ört-och Lust-gårdar
sällika med
Orangerier samt Humle-gårdar
bödra anläggas, stiftas och confer-
veras,
Sammanfresstven
och med
Kongl. Maj:ts Allernådigste Privilegio
utgifven af
PETER LUNDBERG,
Kongl. Wetenskaps Academiens Huvudskrifvare, samt Alder-
man för Trädgårdsmästare-Embeter i Stockholm.
Hwarjemte följa trenne andra nödiga och nyttiga
Beskrifningar.
W E T E R M E,
Tryckt hos JOH. LAUR. HÖRRN, Kongl. Confil.
och Gymn. Boktr. Åhr 1754.

Figur 8. I 1700-talets trädgårdslitteratur framkommer en huvudsaklig tredelning (även fyrdelning) av trädgårdsföreteelsen i rubriker och beskrivningar. Bland andra talar Johan Ahlich (1722) om "Lust-, Ört- och Trädgården"; Dalman (1728) om "Träd-Kiöks-, Humble- och Orangeri-gårds Arbetare"; Ahlich (1744) om "Blomster-, Köks- och Trädgård" och Peter Lundberg (1754) om "Kiöks-, Trä-, Ört- och Lustgårdar". (LUB, Foto/copy: UB-Media, Lund)

"Månads Memorial" månad för månad de erforderliga åtgärderna i Köks-Gården, Trädgården respektive Lust-Gården.⁵⁷

En företeelse, ehuru inte i detalj kartlagd, som inträffar någongång under 1700-talet är att begreppet trädgård nu övertar det gamla gårds-begreppets roll. Medan det tidigare språkligt sett skulle ha varit omöjligt att tala om frukt-trädgårdar, köks-trädgårdar och lust-trädgårdar för att ta några exempel, så är det just denna begreppsindelning som möter i 1800-talets trädgårdslitteratur. I Sahlstedts ordbok (1773) spelar som vi har sett redan det latinska begreppet *hortus* denna roll.⁵⁸

Som en följd av att det varit just trädgården – måhända som en följd av att det var ur denna som lust-gården huvudsakligen utvecklades – och inga andra gårdar med trädgårds-innehåll som begreppsmässigt överlevt, saknas det också *trädgårds*-efterleder till flera av dessa begrepp. Det finns apel-gård, bi-gård, djur-gård, gräs-gård, humlegård, kål-gård och lök-gård, men inte apel-trädgård, bi-trädgård, humle-trädgård o.s.v. De trädgårds-begrepp med trädgårdsefterleder vi känner är de som tagits i bruk i sen tid (företrädesvis från 1800-talet och framåt), t. ex. köks-trädgård, krydd-trädgård och rosen-trädgård, trots att det inte

finns vare sig några köksträd, kryddträd eller rosen-träd. Vi kan konstatera att den successiva glidningen i trädgårds-begreppets innebörd nu gått så långt att den ursprungliga betydelsen av begreppet trädgård gått förlorad.

1800-TALET

År 1831 utkommer ekonomidirektören och trädgårdsmästaren vid Kungliga Vetenskapsakademiens Bergianska Trädgårds-Skola, Anders Lundström, med sin första upplaga av *Handbok i Trädgårds-Skötsel*. Syftet var enligt egen utsago att anteckna det huvudsakligaste av den praktik inom yrket som

han förvärvat och lämna detta vidare till undervisning åt elever från Bergianska trädgårds-skolan. Han räknade sig här i en tradition från Peter Lundberg över Ihrström med dennes *Trädgårds-bok* (1808), genom att förmedla egna och inhemska erfarenheter och inte blott översätta utländska författare.⁵⁹

Lundström redovisar i en inledning till sin bok sin syn på "Trädgårdars Indelning". Denna består för övrigt i alla fyra upplagorna t.o.m. 1851. Inledningsvis skriver han, väl medveten om skillnaden mellan begrepp och företeelse:

Trädgårdsskötseln har ännu ej i Sverige uppnått den höjd af fullkomlighet, att den allestädes kan framträda i de bestämdt skilda afdelningar, som olika kultur, nytta eller utseende bestämmer. Få Jordegare hafva hos oss tillfälle att anlägga en särskild afdelning för hvarje behof; de förenas derför vanligen, åtminstone till formen, om ej till benämningen; men man kan icke vara någon alldeles förutan".

Lundströms indelning består av 1) Köks-Trädgården, 2) Frukträdgården, 3) Blomster-Trädgården med orangeri och drifveri och 4) Lust-Trädgården. Vad kategorierna i sig innehåller må avhandlas i ett annat sammanhang. Vad vi konstaterar är att trädgården (som begrepp) är den gemensamma nämnaren och de olika typerna blott delmängder av själva företeelsen trädgård.

Ungefär samtidigt kan vi jämföra trädgårdsbegreppen i ett, med de tidigare nämnda ordböckerna, nytt latinskt-svenskt lexikon, *Vocabularium Latino-Suecanum/Latinsk-Svensk Glosbok* (1827) av P. A. Sondén. Här

finner vi igen att *hortus* kan betyda både kryddgård, trädgård och lustgård i början på 1800-talet och igen att trädgårdens ursprungliga distinkta betydelse gått förlorad.⁶⁰

En annan uppfattning om att trädgården inte längre utgörs av träd-trädgården utan att begreppet snarast har blivit lustträdgårdsbesläktat ger ett citat av Carl Jonas Love Almqvist från samtiden (1845):

Lären eder ... att glömma de vanliga föreställningarna, men istället älska och försjunka i Gud och hans verk; detta skall hela eder själ, och ljufva varelser skola afslöja trädgårdar för edra ögon, hvarthelst I gån.⁶¹

Å andra sidan definierar A. F. Dahlin ungefär samtidigt (1855) trädgård prosaiskt som: "Inhägnad jordrymd, der frukträd äro planterade och köksväxter odlas".⁶²

Några decennier in på 1800-talet betonas också allt mer uttryckligt de ekonomiska aspekterna på trädgården. I Svenska Akademiens Ordboksredaktions excerptsamling (SAOB Arkiv) finner vi symptomatiskt de första belägen för begreppet trädgårdsodling vid denna tid, så sent som 1836. "Hvad Trädgårdsodlingen beträffar, så är den hos oss ej drifven till den höjd som den borde vara", skriver då V. F. Palmblad.⁶³ Året därefter beläggs också begreppet trädgårdsskötsel.⁶⁴ Trädgårdsodlingens folkbildande, fostrande men också ekonomiska incitament framgår väl i följande citat från 1882:

Vid hvarje folkskola bör, så vidt sig göra låter, finnas ett till skolträdgård lämpligt jordland, och bör skolrådet tillse, att trädgården varder ordnad på

ett för barnens undervisning i trädgårdsskötsel och trädplantering ändamålsenligt sätt.⁶⁵

Ett exempel på att begreppet trädgård expanderade under det sena 1800-talet och höll på att bli ett överordnat odlingsbegrepp, ges i en annan excerpt rörande trädgårdsskötsel (1895):

... all sådan mänsklig verksamhet, som går ut på att med jorden såsom underlag, planmässigt taga i anspråk naturens alstringskraft till frambringande af nyttiga växter – jordbruk i egentlig bemärkelse, omfattande åkerbruk, ängsodling och trädgårdsskötsel.⁶⁶

Förutom att jordbrukets tredelning här definieras och trädgårdsföreteelsens gränser markeras, finner vi att trädgården är det begrepp som nu i sig sammanfattar alla de tidigare gårdarnas odling, trots att frukträden och andra träd i den här redovisade och nya nyttobetydelsen troligtvis inte ens dominerat.

1900-TALET

Från det sena 1800-talet är samtidens definitioner av trädgårdsbegreppet väl samlade i konversationslexika, realencyklopedier och ordböcker. I *Nordisk Familjeboks konversationslexikon och realencyklopedi* (1892) definieras sålunda begreppet trädgård som:

ett väl inhägnat jordstycke, på hvilket växter, som tjena människan till nytta eller nöje, odlas, förökas och förädlas, dock med undantag av sädesslagen.

Det är som vi ser en fortsatt frikostig definition. Av trädgårdar beskrives sedan köks-trädgården, frukt-trädgården, handels-trädgården, trädskolan,

försöks-trädgården, skol-trädgården, blomster-trädgården, vinter-trädgården och den botaniska trädgården. Beträffande begreppet park hänvisas till trädgårdskonsten, vilken görs synonym med parkanläggningskonsten, och till trädgårdsarkitekturen.⁶⁷

År 1920 kommer *Nordisk Familjeboks* nya upplaga. *Trädgård* definieras likartat, men med en märkbar storskalig förskjutning. Ekonomin i trädgården spelar i mellankrigstiden en allt större roll:

ett inhägnat område, afsedt för prydnads- eller gagnväxter, odlade med större omsorg än den som kan ifrågakomma inom landtbruket. Gränsen mellan trädgårdsodling och landtbruk kan stundom vara svår att uppdraga.

I denna nära 30 år senare beskrivning behandlas också speciellt ekonomi-trädgården, men också koloni-trädgården, plantskolan, prydnads-trädgården och den zoologiska trädgården, en i sanning märklig trädgård. Texten var skriven av den legendariske Carl G. Dahl, från 1910 knuten till Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.⁶⁸ Dahl författade även trädgårdsavsnittet i *Nordisk Familjeboks* nya upplaga 1933, i en något modifierad skrivning. Grundhållningen är densamma. Att notera är att begreppet trädgårdskonst i denna nyklassicistiska tid nu definieras som: ”utformningen av en trädgård efter konstnärliga principer”.⁶⁹

Ungefär samtidigt (1930) utkommer C. Th. Sørensen tillsammans med P. Wad med en liten, numera ”bortglömd”, skrift i Köpenhamn. *Om indretning af haver* heter den. Det är då på ett år när ett sekel sedan Anders

Lundström presenterade sin indelning av trädgården. Vi skall finna att den förhållandevis unge Sørensens indelning är likartad, präglad av sin samtid. Om vi tar oss friheten att sätta likhets-tecken mellan ”have” och ”trädgård”⁷⁰, finner vi att Sørensen inledningsvis definierar trädgården på följande sätt:

En Have er for det første et Produktionssted – for Frugt, Grøntsager og Blomster – for det andet er den et Opholdssted, en Udvidelse af Boligen under aaben Himmel. De fleste Haver skal opfylde begge disse Hovedformaal, men snart er det ene og snart det andet af størst Betydning.⁷¹

Han fortsätter:

Haven skal saaledes tjene baade økonomiske og skønhedsmæssige Formaal. Man kan strides om, hvilket Formaal der er det vigtigste – i hvert Fald er Haven efterhaanden blevet et uundværligt Led i vort daglige Liv og af stor nationaløkonomisk Betydning for vort Samfund. Det er derfor ikke en uvæsentlig Ting, om vores Haver er godt eller daarligt indrettede.

Så följer trädgårdens indelning:

1) Havens ramme: Læplantninger, Hække, Hegn og hvad dertil hører, 2) Køkkenhaven, 3) Frugthaven och 4) Blomsterhaven.⁷² Mycket närmare skulle han inte kunnat komma Lundströms indelning.

I hyllningsskriften till Carl G. Dahl, *Trädgårdsodlingen i Sverige*, (1935) skriver Nils Sonesson följande i sin inledning:

Den svenska trädgården av i dag är ej längre endast som för allenast ett 50-tal år sedan en idyllens och roman-

tikens herrgårds- eller prästgårdsträdgård och människans utvidgade boplatz, i vilken en begränsad del av befolkningen under vår korta sommars långa dagar kunde hämta vederkvickelse och krafter för den långa vinterns arbete. Den är något annat därjämte: en betydande ekonomisk faktor i vårt näringsliv och en social faktor av första ordningen för såväl landsbygdens som städernas befolkning.⁷³

Vi har tidigare noterat just detta i excerpter och definitioner från samma tid.

År 1936 återkommer Carl G. Dahl i *Svensk uppslagsbok*, där han igen fått skriva trädgårdsavsnittet. Definitionen av begreppet trädgård i denna upplaga sammanfattar på ett par rader vad hela denna uppsats handlat om:

ett avgränsat och vanligen även inhägnat område, på vilket odlas prydnadsväxter, fruktträd, bärbuskar eller köksväxter. Ännu för c. 200 år sedan hade ordet trädgård en mera inskränkt betydelse och avsåg närmast en odling av träd, i synnerhet fruktträd, och var sålunda ungefär liktydigt med apellgård, till skillnad från lustgård, d. v. s. prydnads-trädgård jämte park, och köksgård, numera köks-trädgård, ofta även kallad örta-, krydd och källgård.⁷⁴

Beträffande begreppet trädgårdskonst noteras att denna nu karaktäriseras och beskrivs utifrån sina tvenne ursprungskällor, lövängskulturen och kontinentens formella trädgårdsuttryck. Denna kategorisering gjordes först av landskapshistorikern Mårten Sjöbeck.⁷⁵ Den presenterades vidare av Erik Lundberg i verket *Trädgårdskonst* (1948).⁷⁶

Figur 9. "Ska hela Sverige bli en trädgård?", frågade rubriksättaren för tidningen *Skogseko* 1/1996. I ingressen framskyntar att trädgårdsbegreppet skulle kunna stå för det helhetsperspektiv som landskapsplaneringen dittills saknat. Samtidigt andas en tveghänsenhet; både lockelsen att med trädgårdsomsorg och -djup vårda landskapet eller skapelsen, men också oron över och rysningen inför att sörgårdspastischer och idylliska kulisser skulle ta över. (Foto: UB-Media, Lund)

Samma år förklaras trädgård kortfattat som: "inhägnad jord, där man planterat fruktträd, köksväxter, blommor m.m." i *Svensk ordbok*, utgiven av Svenska dövstumläraresällskapet.

År 1954 utkommer den andra omarbetade och utvidgade upplagan av *Svensk Uppslagsbok*. Ånyo skriver Dahl om begreppet trädgård. Definitionen har inte ändrats. Noterbar är dock distinktionen mellan begreppen trädgårdskonst och trädgårdsskötsel, där det senare begreppet likställs med *hortikultur*.⁷⁷

Nusvensk Ordbok av Olof Östergren (1964) tillför just inget nytt till Dahls stabila definition, men närmar sig omisskännligen 1960-talets mer rationella syn på trädgården: "(Inhägnat) område invid ett boningshus med prydnads- (och köks)växter, gräsmattor m.m.". Nämnden för svensk språkvård ger 1982 ut sin andra och tillökade

upplaga av *Våra ord, deras uttal och ursprung*, författad av Elias Wessén. Här erindras vi igen den fornsvenska stavningen "trægarper" i betydelsen frukt-trädgård och att begreppet i den äldre svenskan hade en mera begränsad betydelse än vad begreppet har idag.

Om 1960-talet till nöds räknade in köksväxterna i trädgården, definierar 80-talet genom *Svensk Ordbok*, utarbetad vid Språkdata vid Göteborgs universitet (1986), trädgården som en plats huvudsakligen för odling: "Avgränsat område för (husbehovs)odling av prydnadsväxter, grönsaker och (frukt)träd".⁷⁸ Vår senaste källa, *Nationalencyklopedins Ordbok* (1996), gör på motsvarande sätt: "avgränsat område för (husbehovs)odling av prydnadsväxter, grönsaker och (frukt)träd m.m.; ofta i anslutning till bostadshus." Trädgårdens ursprungliga namngivare, fruktträden, får till nöds komma med i definitionen. Trädgården

som lustgårdens moder anas knappast heller i definitionen. NEO får tillsvidare bli vår sista källa. Svenska Akademiens Ordboksredaktion har ännu inte riktigt nått fram till begreppet trädgård, i sitt långsiktiga arbete som inleddes redan 1892.⁷⁹

Diskussion – Slutsats

Från att ha varit en frukt-trädgård eller träd-trädgård har *trädgården* som begrepp utvecklats i två riktningar. Å ena sidan har begreppet tagit det äldre gårdsbegreppets plats som grunduttryck och expanderat till att omfatta alla typer av "äldre" trädgårdsuttryck, trots att många av dessa bevisligen saknar träd. Å andra sidan har begreppet i överförd bemärkelse (som metafor för "det paradisiska") också expanderat till att omfatta företeelser i landskapet långt utanför alla gamla gårdar och trädgårdar.

Vi möter den senare (landskapliga) företeelsen i uttryck som (1887): "Blekinge tyckte jag visserligen vara trädgårdsvackert, men jag hade efter ryktet gjort mig större föreställningar".⁸⁰ Året därefter skrev J. E. Centerwall i *Från Hellas och Levanten* (1888) om "den ... trädgårdslignande bygden".⁸¹ Redan 1848 hade G. H. Mellin på motsvarande sätt talat om "den vackra, ... trädgårdslignande kyrkogården".⁸² I sin *Ekonomiska Geografi* skrev vidare N. Rönnholm 1907 t.o.m. att "Poslätten, 'Europas största trädgård', utgör Italiens bäst odlade och folkrikaste bygd".⁸³

Vilka var dessa författares föreställningar om trädgården och vilka var deras referenser? Varför fick just trädgårdsbegreppet inkludera och bära deras landskapliga svärmeri med bildnings- och skönhetsambitioner? Var-

för talade de inte i stället om lustgårdar? Varför har just begreppet trädgård av alla möjliga trädgårdsbegrepp bestått och också kommit att glida i innebörd? Är det bara en tillfällighet eller beror det möjligen på en inneboende kraft i själva begreppet trädgård som de andra trädgårdsbegreppen saknar?

Består begreppet trädgård därför att det, liksom i paradiset, inkluderade och inkluderar både det nyttiga och det sköna på samma gång? Stämmer landskapsarkitekten Allan Gunnarssons tes, att detta är möjligt eftersom det just är fruktträden som är en av de främsta paradissymbolerna? Är detta förklaringen till trädgårdsbegreppets överlevnad och utbredning? Så skriver han:

I trädgården/parken är träden de starkaste betydelsebärarna. De är tillsammans med vattnet livets främsta företrädare och allra tydligast i fruktträdens form. Först när fruktträden finns på plats innanför hägnaden blir anläggningen i verklig mening paradisk. Då finns det växtslag på plats som mer än andra är "ljuvliga att se på och goda att äta av" (1Mos 2:9). Då åstadkoms den förening av det produktiva/nyttiga och det sköna som är trädgårds-konstens första och innersta mening".⁸⁴

Trädgården och trädgårdsodlingen som företeelse, är en stor och underbar metafor för det stegrad goda livet i vid bemärkelse, i många kulturer och i alla tider. I livet med trädgården och i själva trädgårdsarbetet sjunker lätt René Descartes (1596–1650) allomkända proklamation "Cogito ergo sum" undan. I det handfasta umgänget med

det så påtagligt levande, i utbytet med det nyttiga och i ordnandet av det sköna kan en helt annan insikt växa: "Amo ergo sum".⁸⁵ Landskapsarkitekten Kenneth Helphand uttrycker detta genom en formulering om att trädgårdsbruket inte bara uttrycker jordbrukets symbiotiska förhållande mellan människan och växterna, utan att det dessutom utgör jordbrukets sköna konst:

Agriculture's symbiotic relationship between humans and plants is idealized and beautified in the garden. It is here the materials, form, techniques and crafts of agriculture are embellished and displayed, so that the garden not only symbolizes agriculture, but in many ways is also the "art" of agriculture.⁸⁶

Trädgårdsarbete, en del av skapelseförvaltningen, som en kärlekskonst.

Trädgård är kanske det äldsta "svenska" namnet på denna företeelse. Det är i så fall inte så märkligt om begreppet genom traditionens kraft är så starkt i sig att det förmår trotsa de moderna tvångströjor det beläggs med. Nutidsmänniskan bedömer jag som förhållandevis omedveten om den livsnytta, glädje och skönhet de gamla trädgårdarna en gång förärade sina nyttjare. *Trädgård* i 1900-talets bruk är förvisso inget entydigt begrepp, men bakom de skiljaktiga definitionerna verkar trots allt dölja sig en enhet, en substans som är paradisesbesläktad. Kanske kan man uttrycka det så som att begreppet trädgård, självfallet för den trädgårdsälskande men också i vidare bemärkelse, även utgör ett språkligt fönster mot "paradiset", att det är ett sådant begrepp som kan vara "bärare av transcendens,

att det har en öppning mot 'mer' " som K. G. Hammar säger.⁸⁷ Jag vet inte säkert. Men när jag t. ex. läser Fredrika Bremers rader "...och några sköna minnen af natur och människor, dem jag medför i mitt hjertas trädgård, går jag ut att söka sol och värme..." i *Lifvet i Gamla Verden* (1861), så tycker jag mig väldigt väl förstå att hon inte på ett innerligare och varmare sätt skulle kunna uttrycka sin kärlek till dessa landskap eller personer än att placera dem just i sitt "hjertas trädgård".⁸⁸

På samma sätt berör mig också Mårten Sjöbecks landskapsbeskrivning där begreppet trädgård med sin associationskraft får utgöra någon form av paradismetamorfose:

När man under våren ser sluttningarna upplivade av lundar av blommande körsbärs- och äppelträd, så bör man veta, att denna art av fri trädgårdskultur endast är en modern utbyggnad av den urgamla ängsodling med lövträd och vildaplar, vilken under sekler kännetecknat denna gamla gränsmark. Den gjorde bygden till en trädgård liksom vissa delar av Blekinge [om trakten norr om Ivösjön i Skåne, sluttningarna av Vångaberget].⁸⁹

Men – samtidigt som begreppet trädgård kraftigt expanderat i betydelseinnehåll och också i skala, och trädgårdsintresset⁹⁰ bland allmänheten för närvarande inte varit större på flera decennier, så sysslar dagens landskapsarkitekt, åtminstone inom ramen för sin utbildning, mycket lite med trädgården i ursprunglig betydelse eller i det stora folkflertalets definition. Blicken och intresset är vidare, och om man tillåts generalisera, framförallt

Figur 10. *Paradisi in sole. Paradisus terrestris* (= Paradisen i solen. Jordens paradiset) eller "A Garden of all sorts of pleasant flowers ..." (blomsterträdgård) med "A Kitchen garden of all manner of herbes, rootes & fruites ..." (köksträdgård) och "An Orchard of all sorte of fruitbearing Trees and shrubbes ..." (fruktträdgård). Alltså det jordiska paradiset uttryckt som den tredelade trädgårdsföreteelsen i sin linda, illustrerad som grodden i ett frö eller embryot i ett ägg. Försättsida till *Paradisi in sole. Paradisus terrestris* av John Parkinson 1629. (Alnarps biblioteket)

vänd mot de kollektiva gröna nyttigheterna som parken eller förbi denna mot landskapet i vid bemärkelse.⁹¹ Detta är blott ett konstaterande. Kanske är det gott och så som det kan och bör vara. Men den historiska klyftan mellan det begrepp – *trädgården* – som bestått en tusenårig prövning och senare tiders alternativa begrepp, med dagens *grönområden*, *grönnytor* och *grönstrukturer*⁹² som några av de senaste, har åtminstone för mig personligen varit alienerande.

Min slutsats efter föreliggande enkla begreppsgenomgång är varken ny eller originell. De flesta delar nog uppfattningen om att de begrepp vi använder och omger oss med är viktiga och att det är viktigt hur vi använder dem om vi på allvar vill försöka kommunicera och förstå varandra och vad det är vi ämnesmässigt sysslar med. Detta "vet" bland andra varje ordbyggare, poet, författare, (historisk) forskare och predikant redan alltför väl. Vi kan med andra ord knappast nog reflektera över begreppen. Det upplyftande är att ett noggsamt studium av dem kan bli personligt utvecklande, att historien genom begreppen kan börja leva och att traditionen på begreppsområdet kan visa sig besitta en kraft som det kan vara mer givande att ta vara på än bortse ifrån av modernitet, brist på tid eller en allmän omedvetenhet. Detta gäller inte minst begreppet trädgård.

*

Det jag velat visa är kunskapen som process. Inte kunskap som ett förråd, utan som en skapande handling, en kunskap som rullar fram som en snö-

boll och låter nya insikter successivt fastna i den. Eller en kunskap som en borrande aktivitet

skriver José Luis Ramirez om diskursen i slutet av sin lilla skrift *Strukturer och livsformer. Om design i ett humanvetenskapligt perspektiv*.⁹³ Dessa allvarliga men trösterika ord har vid flera tillkortakommanden varit en ledstjärna i detta arbete. Ludwig Wittgensteins eget medgivande: ”Efter många misslyckade försök att sammansvetsa mina resultat till en sådan helhet insåg jag att detta aldrig skulle lyckas” i sin långa begreppsanalys *Filosofiska undersökningar*, har också avdramatiserat ambitionen.⁹⁴ Till tröst har också Bo Hanssons ord i lovsången till *Histo-*

risches Wörterbuch der Philosophie varit: ”För en humanist är goda lexikon som brännvin för en törstig”.⁹⁵ Det begreppshistoriska studiet är en hälsosam berusning. Bara den som varit berusad kan nyktra till. Detta unnar jag många kollegor.

Lundafilosofen Hans Larsson (1862–1944) får avsluta.

‘Det ligger i förnuftets form att uppfatta tingen under evighetens form – sub specie aeternitatis’, säger Spinoza. Men det ligger i människans natur att sänka sig och stiga, gå ‘vägen uppåt’ och ‘vägen nedåt’, enligt Heraklits syn, och deltaga i växlingens eviga rytm. Och evighetskänslan uppfattar man aldrig annorlunda än som ett moment och

en övergång. ‘Stiden är alltings upphov’ – även rons, kan man tillägga.”

I trädgården och i trädgårdsarbetet deltar vi uppenbart ”i växlingens eviga rytm”. Vad skulle då hända om vi uppfattade trädgården, både som begrepp och företeelse, ”under evighetens form”?

Kort sagt – jag vill polemisera”, fortsätter Hans Larsson. ”Men själv mår jag icke väl av en polemik, om den icke för mig ur dagsgräset in i principstriden, icke lyfter mig ett litet stycke ovanför indignationens värld till det meditativa liv, där all polemik egentligen är en väntävlan. Må vi likväl bekänna, att det är gruvligt långt dit.”⁹⁶

Noter

1. En utredning om ordformerna *trä* och *träd* som svenskan är ensam om, och om deras inbördes historia görs inte vidare i denna uppsats. Ursprungligen skrevs trädgård utan d, trægård. I *Svenska idag* (1992) menar Bertil Molde att uttalet av trädgård [træggård] utan något d-ljud lever kvar från den tiden då trädgård skrevs trægård.
2. 10 % av examensarbetena på landskapsarkitektlinjen har fram till 1995 haft begreppet trädgård i titeln.
3. Proposition 1971:1.
4. Regeringsbeslut för utbildningsplan 19761125.
5. Vilka examensbenämningarna var på den s.k. högre trädgårdskursens två linjer är oklart.
6. Jordbrukshögskoleutredningen föreslog 1960 att hortonomutbildningen skulle göras högskolemässig.
7. Proposition 1959:79.
8. 1 juli 1964. Se vidare Hjelm i Oscarsson 1990.
9. Segerros u.å.
10. För en consensus kring begreppet, se NE 1993.
11. Professorn i arkitekturhistoria Erik Lundberg har uttryckt samma tanke i artikeln ”Den svenska herrgårdsträdgården” i folioverket *Svenska Trädgårdskonsten...* 1930, sammanfattningsvis i orden: ”Han vet också, vilken eggande, sporrande kraft, som bor i tillbakablickandet, och vet vilken egendommeligt klagörande belysning ett dylikt ögonblick kan skänka åt vårt eget trevande, halvt eller helt omedvetna sökande framåt”.
12. Ignatius av Loyola (1491–1556) var spansk präst och Jesuitordens grundare. Sedermera helgonförklarad.
13. Strömholm 1990.
14. SvD 16/11–1997.
15. Hammar 1997b.
16. Lundequist 1995, s. 25.
17. Denna artikel har sin upprinnelse i en uppsats för en forskarkurs med rubriken ”Design som kunskap”, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, ht 1994. En vidare definition eller behandling av begreppet design görs inte i detta sammanhang.
18. Ramirez 1986, s.7.
19. Lundequist 1995, s. 26 f.
20. För en utveckling av begreppet ordbok, se NE 1994, Bd. 14.
21. van Erp-Houtepen 1986, s. 227.
22. Västgötalagen brukar indelas i Äldre Västgötalagen från förra halvan av 1200-talet (Sveriges äldsta lagtext) och Yngre Västgötalagen från senare halvan av seklet.
23. Schlyter 1877; Karling 1931, s. 5 ff; NE 1993, Bd. 12; Lundequist 1994.
24. Persson 1994.

25. Söderwall 1884–1918, s. 677. I modern översättning: "Pilatus fick lust till ett äpple, som han såg växa i nästa trädgård". (Han stod i sitt palats och hade Judas bredvid sig). SFSS 7:1, sid. 244 (*Svenska Fornsällskapets skriftserie*)
26. Söderwall 1953–73, s. 917. I modern översättning: "Om alla de goda träden höggs upp, vem skulle då gå in i örtagården eller trädgården, och om alla frukt bärande träd revs upp med rötterna, då skulle trädgården se mycket ful ut".
27. Söderwall 1884–1918, s. 677; Söderwall 1953–73, s. 917
28. Schlyter 1884–1918; Nusvenska namn efter Söderwall 1884–1918 & Söderwall 1953–73. I Söderwall 1953–73 är trädgård ensamt synonymt till begreppet yrtagarper.
29. Söderwall 1884–1918; Söderwall 1953–73.
30. Söderwall 1884–1918; Söderwall 1953–73 respektive SAOB, Bd. 10, s. G 1538.
31. Söderwall a.a. Sifferindelningen korresponderar till begreppens ordningsföljd.
32. van Erp-Houtepen 1986, s.227 f.
33. *ibid.*; SAOB, Bd. 10, s. G 1538.
34. Karling 1931, s. 5 ff; Lundquist 1994.
35. NE 1990, Bd. 3.
36. *Variorum rerum vocabula cum Sueca interpretatione*, [1538] 1890; *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione*, [1579] 1925. Det senare verket innehåller en efterskrift av Isak Collijn i vilket de första tryckta ordböckerna och deras historia presenteras. En bibliografi över verken presenteras också.
37. Fægri 1987. Beträffande förhållandet mellan nytta och nöje, bruk och skönhet i medeltidens och renässansens trädgårdar hänvisas exempelvis till Arvidsson 1991 och Lazzaro 1990, Kap.1.
38. SAOBArkiv (Höga Visan 4:13, Bibeln 1541)
39. SAOB, s. L 1231.
40. Gunnarsson 1992, s. 135.
41. Harvey 1981, s. 4.
42. Fritzböger 1994.
43. Karling 1931; Lundquist 1994.
44. Gothi 1640.
45. Karling 1931, *passim*.
46. Se t.ex. Lundquist 1993.
47. Karling 1970.
48. SAOBArkiv (Forsius, S.A. *Physica*, utg. J. Nordström, Uppsala 1952)
49. SAOBArkiv ("Trädgårds-känst, Topiaria, Gärtnerkunst"). Den tyska översättningen av det svenska begreppet trädgårdskonst motsvarande trädgårdsmästarkonst är betecknande för konstbegreppets innebörd på 1600-talet. Det är då fortfarande använt som beteckning på en hantverksmässigt kunig och skicklig utövare eller utövning, för att på 1700-talet utvecklas till en mer intresselöst estetiserande hållning.
50. Olausson 1993; Gunnarsson 1992, s. 141.
51. Olausson 1993. För en vidare bakgrunds-teckning hänvisas till Magnus Olaussons avhandling *Den Engelska parken under gustaviansk tid*, 1993.
52. Sahlstedt 1773, s.1.
53. Ahlich 1722. Ahlichs och Lundbergs verk (nedan) behandlas ur en aspekt (kantväxter) i Lundquist 1995.
54. Ahlich 1744
55. Broocman 1736–39.
56. Lundberg 1754.
57. Lundberg 1775, s. 110–146.
58. Sahlstedt 1773; Lundström 1831, 1852.
59. Lundström 1831, V–VI.
60. Sondén 1827.
61. SAOBArkiv (Almqvist, C.J.L., 1845, *Valda skrifter* 5:337)
62. Dahlin 1853.
63. SAOBArkiv (Palmblad, V.F. *Lärobok i den äldre och nyare fysiska och politiska geographien*. sid. 84).
64. Många mycket tidigare belägg finns för en användning av begreppet trädgårdsskötsel, t.ex. i titeln till Ahlichs verk 1744.
65. SAOBArkiv (*Årsböcker i svensk undervisningshistoria*, 1882, del 13 sid. 34).
66. SAOBArkiv (Leffler, J., 1895, *Det ekonomiska samhällslifvet*, del 2. sid. 90).
67. *Nordisk Familjebok* 1892, Bd.16, sp. 850–861.
68. *Nordisk Familjebok* 1920, Bd. 30, sp. 131–149; Sonesson 1935.
69. *Nordisk Familjebok* 1933, Bd. 19, sp. 709.
70. Paludan 1925, s.81: "Fra 17. Aarhundrede, da Lysthaver blev mere almindelige hos Middelklassen, kan dateres, at Ordet *trädgård* fra at betegne Frugthave kommer til at betyde "Have" i Almindelighed og Gartneri."
71. Sørensen & Wad 1930, s. 6.
72. a.a. s. 7.
73. Sonesson 1935.
74. *Svensk Uppslagsbok* 1936, Bd. 28, sp. 425.
75. Mårten Sjöbecks viktigaste skrifter, jämte diskussionen kring lövängskultur konra formala trädgårdsuttryck presenteras i Lundquist 1994, s.107–110, noterna 15–21.
76. Lundberg 1948, s. 1; Lundquist 1994.
77. *Svensk Uppslagsbok* 1954, Bd. 29, sp. 1072.
78. *Svensk Ordbok* 1986, s. 1307.
79. På Svenska Akademiens Ordboksredaktion förbereds för närvarande *tortyrövergrepp* (nov 1997). Publicerat är t.o.m. *sulkyplög*. Begreppet trädgård närmar sig!
80. SAOBArkiv (Svedelius, W.E., 1887, *Smärre skrifter* 1–2).
81. SAOBArkiv (Centerwall, J.E., 1888, *Från Hellas och Levanten*).
82. SAOBArkiv (Mellin, G.H., 1848/1867, *Samlade svenska historiska noveller* 1–3).
83. SAOBArkiv (Rönnholm, N., 1907, *Ekonomisk geografi*).
84. Gunnarsson 1992, *passim*.
85. "Jag älskar, alltså är jag". Hammar 1997. Begreppet är hämtat från kapitlet "Mer än tankar – om förnuftet och Gud", s. 33.
86. Clemetsen 1991, s. 5.
87. Hammar 1997, s. 24.
88. SAOBArkiv (Bremer 1861).
89. Sjöbeck 1936, s. 320.
90. Janssens et al. 1985; Bonnier, A.C. & Lundquist, K. (redaktörer), 1996.
91. NE:s definition understryker detta faktum: "... i Sverige uppkom den [landskapsarkitekt] vid slutet av 1960-talet som en namnändring och en yrkesmässig utvidgning av den tidigare använda titeln trädgårdsarkitekt. Förändringen har främst bestått av att utbildning och yrkesroll i större omfatt-

- ning kommit att inbegripa storskaliga planeringsuppgifter för naturresurshushållning vid sidan av den traditionella trädgårds- och parkgestaltningen.”
92. Begreppet grönyta är bl.a. belagt i *Svensk Ordbok* 1986, s. 429, som ”grön-område, särskilt sådant bestående av gräsplan eller dylikt”; grönstruktur förekommer i SOU 1994:36.
93. Ramirez 1993, s. 56.
94. Wittgenstein 1996, s. 7.
95. Hansson 1996. Lexikonlockande är också följande passus: ”... hjälper ett begreppshistoriskt lexikon oss att se vår tankemässiga barlast. Barlasten är inte hela lasten, lika lite som kulturarvet är hela kulturen, men utan barlast och kulturarv är resonören ute på vinglig seglats.”
96. Larsson 1911. Citatet är hämtat från kapitlet ”Sub specie aeternitatis”.

Källor och litteratur

Otryckta källor

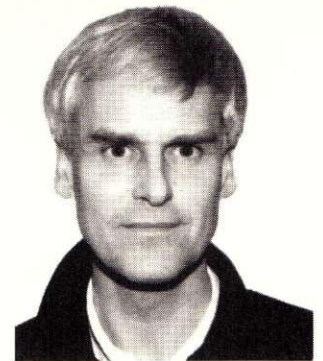
- FRITZBÖGER, B., 1994, Föreläsning 1994II30
- LANDGREN, L., 1994, Personlig kommunikation
- SAOBArkiv (excerpter)
- SCHULTZE (ca 1755), *Svensk Ordbok* (handskrift)

Tryckta källor och litteratur

- AHLICH, J., 1722, *Den Swenske Lust-Örte och Trä-gården*, Stockholm
- ARVIDSSON, B., 1991, *Sjärens örtagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600*, *Studia Theologica Lundensia* 46, Lund
- BONNIER, A.C. (red.), Lundquist, K. (red.), 1996, *Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, Riksantikvarieämbetet

Tack

Ett tack riktas till Lena Landgren, klassiska institutionen vid Lunds Universitet, för tidiga diskussioner rörande de latinska trädgårdsbegreppen och för hjälp med översättning och litteratur, till personalen vid Svenska Akademiens Ordboksredaktion i Lund för en stor beredvillighet till hjälp i bibliotek, i arkiv och med översättningar och allmänna synpunkter, till granskande kollegor vid Institutionen för landskapsplanering Alnarp för god kritik, samt slutligen till Nordisk Arkitekturforsknings egna granskare.

Kjell Lundquist,
landskapsarkitekt, universitetsad-
junkt och doktorand i ämnet Land-
skapsarkitektur vid Institutionen för
landskapsplanering Alnarp,
Sveriges Lantbruksuniversitet.

- BROOCMAN, R., 1736–39, *En Fulständig Svensk Hus-Hälds-Bok* 1–2, Norköping
- CLEMETSEN, M., 1991, *Landskap, landbruk och havekunst i italiensk renaissance. Den toskanske landvilla*, Institut för landskapsarkitektur, Ås – NLH
- DAHLIN, A.F., 1853, *Ordbok öfver svenska språket*, Stockholm (sednare delen)
- VAN ERP-HOUTEPEN, A., The etymological origin of the garden, *Journal of Garden History*, Vol. 6, No. 3, pp. 227–231
- FÆGRI, K., 1987, *Klostervesenets bidrag till Norges flora og vegetasjon*, Foreningen till norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok
- FLORINUS, H.M., 1695, *Vocabularium latino-sveco-germanico-finnonicum*, Stockholm
- FRIBERG, P., 1993, *Trädgården och paradismyten*, Arkitektur 5/1993

- GOTHI, J.P., 1640, *Dictionarium latino-sveco-germanicum*, Lincopie
- GUNNARSSON, A., 1992, *Fruktråden och paradiset*, *Stad & Land* nr. 105, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp
- HAMMAR, K.G., 1997, *Samtal om Gud*, Lund/Stockholm
- HANSSON, B., 1996, Kast mellan svärmeri och tystnad. Vällustig läsning i begreppshistoriskt lexikon som präglas av tysk grundlighet, *SvD* 21/I 1996
- HANSSON, T., 1997, Växande intresse för trädgård, *SvD* 16/II 1997
- HARVEY, J., 1981, *Mediaeval Gardens*, London
- HELSINGIO, E.P., 1587, *Synonymorum Libellus ...*, Stockholm
- JANSSENS, J., Skage, O.R. & Sundell, H., 1985, Trädgårdsodling som fritidsysselsättning, *Stad & Land* nr 43

- KARLING, S., 1970, Drottning Christinas franske trädgårdsmästare, *Lustgården 1969–70*, s. 95–125
- KARLING, S., 1931, *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott*, Stockholm
- LARSSON, H., 1911, *Reflexioner för dagen*
- LAZZARO, C., 1990, *The Italian Renaissance Garden*, New Haven and London
- LUNDBERG, E., 1948, Trädgårdskonstens utveckling till modern tid, *Trädgårdskonst. Den moderna trädgårdens och parkens form*, Stockholm
- LUNDBERG, E., 1930, Den svenska herrgårdsträdgården, *Svenska Trädgårdskonsten...*, I, Stockholm
- LUNDBERG, P., 1775, *Den Swenska Frö-Samlaren*, Stockholm
- LUNDEQUIST, J., 1995, *Design och produktutveckling. Metoder och begrepp*, Lund
- LUNDEQUIST, K., 1995, Om lingon som buxbomsersättning, *Lustgården 1995*, s. 106–III
- LUNDEQUIST, K., 1994, Bondens trädgård – en funktion av många nyttiga och några sköna växter, *Bondens självsyn och natursyn, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria*, Nr. 7, Nordiska Museets förlag, Stockholm, s. 104–134
- LUNDEQUIST, K., 1993, Växtsamlingar, växtförteckningar och botaniska verk från renässansens Europa – en kort presentation, i: Lundquist, K., (red.), *Urbaniborgs Renässanssträdgård – Renässansens växtmaterial*, Stencil 93:7, Institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp
- NATIONALENCYKLOPEDIEN (NE), 1989–96, Bd. 1–20, Höganäs
- NATIONALENCYKLOPEDIENS ORDBOK (NEO), 1996, Bd. 1–3, Höganäs
- NORDISK FAMILJEBOK, 1933, Bd. 19, Stockholm
- NORDISK FAMILJEBOK, 1920, Bd. 30, Stockholm
- NORDISK FAMILJEBOK KONVERSATIONSLIXIKON OCH REALENCYKLOPEDI, 1892, Bd. 16, Stockholm
- OLAUSSON, M., 1993, *Den Engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm
- OSCARSSON, G., 1990, *Landskapsutbildningens lokalisering*, 1990-05-07
- PALUDAN, H.A., 1925, Om Gaard og Have i de nordiske sprog, *Havekunst*, s. 80–82
- PERSSON, I., 1994, *Rungubbarnas skägg är lönnskrift*, SvD, 18 november 1994
- RAMIREZ, J.L., 1993, *Strukturer och livsformer. Om design i ett humanvetenskapligt perspektiv*, Nordplan, Meddelande 1993:3
- RAMIREZ, J.L., 1986, *Om frihet*, Nordplan, Meddelande 1986:4
- SAOB, 1892–
- SAHLSTEDT, A., 1773, *Swensk Ordbok med Latinsk Uttolkning/ Dictionarium Svecicum Cum interpretatione Latina*, Stockholm
- SCHLYTER, D.C.J., 1877, *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui/Samling av Sveriges Gamla Lagar*, Bd. 13, Ordbok, Lund
- SEGERROS, A., uå, *Föreningen Svenska Trädgårdsarkitekter (FST)*, Stencil
- SJÖBECK, M., 1936, *Skåne. En landskaplig orientering*, Stockholm
- SONDÉN, P.A., 1827, *Vocabularium Latino-Suecanum*, Stockholm
- SONESSON, N., 1935, Sveriges trädgårdsodling av idag, *Trädgårdsodlingen i Sverige*. Hyllningsskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935, sid. 25–28, Stockholm
- STRÖMHOLM, S., 1990, Den knappa tiden och det goda rummet, *Svenska Dagbladet* 18/2 1990
- SVENSK ORDBOK, 1986, Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet
- SVENSK ORDBOK, 1948, Utg. Svenska dövstumläraresällskapet
- SVENSK UPPSLAGSBOK, 1954, Bd. 29, 2:a omarbetade och utvidgade upplagan, Malmö
- SVENSK UPPSLAGSBOK, 1936, Bd. 28, Malmö
- SÖDERWALL, K.F., 1953–1973, *Ordbok över svenska medeltidsspråket*, Supplement i 2 band, Lund
- SÖDERWALL, K.F., 1884–1918, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, Bd. 1–2:1, Lund
- SØRENSEN, C.Th., Wad, P., 1930, *Om indretning av haver*, København
- VARIORUM RERUM VOCABULA CUM SUECA INTERPRETATIONE, [1538] 1890, Utg. Aksel Andersson, [Stockholm] Uppsala
- VARIARUM RERUM VOCABULA CUM SUECA INTERPRETATIONE, [1579] 1925, Med en efterskrift av Isak Collijn, Stockholm
- WESSÉN, E., 1982, *Våra ord, deras uttal och ursprung*, Nacka
- WESTIUS, S., [1677 3 uppl.] 1690 *Fasciculus dictionum in quo romana lingua vocabula...svecicè explicantur*, Ny uppl., Holmiæ
- WITTGENSTEIN, L., 1996, *Filosofiska undersökningar* (övers. Anders Wedberg), Stockholm
- ÖSTERGREN, O., 1964, *Nusvensk ordbok*, Stockholm